

iz naših knjižnica

Uređuje: Danko Škare

Gdje će objavljivati kemičari budućnosti?

I. Melinščak Zlodi

Knjižnica Instituta Ruđer Bošković
imelinsc@irb.hr

U svim razgovorima i napisima na temu znanstvenog komuniciranja i publiciranja u posljednjih desetak godina obavezno se spominje tzv. kriza časopisa. Takva "kriza" ima svoj ekonomski (visoke cijene znanstvenih časopisa i njihov ubrzan porast) i informacijski (usporavanje protoka informacija zbog sporog postupka objavljivanja) aspekt. Spomenuti problemi osobito su bolni za male i siromašne znanstvene zajednice. S pojavom interneta, i uopće s razvojem informacijske tehnologije, postaje sve očitiije da se mnoga ograničenja tradicionalnih oblika znanstvene komunikacije mogu prevladati u elektroničkom mediju. Ideja o tome da informacija mora biti slobodna, sve se češće i glasnije čuje.

Nove inicijative koje nude različita inovativna rješenja za probleme objavljivanja znanstvenih rezultata danas se obično objedinjuju pod nazivom "open access movement" ("pokret otvorenog pristupa").

Prema definiciji koju na svojim mrežnim stranicama donosi Budimpeštanska inicijativa (Budapest Open Access Initiative – BOAI), "otvoreni pristup" znanstvenoj literaturi podrazumijeva "slobodnu dostupnost na javnom internetu, s time da se korisnicima dopušta čitanje, preuzimanje, umnožavanje, distribuiranje, tiskanje, pretraživanje... ili korištenje u bilo koju zakonitu svrhu, bez ikakvih financijskih, pravnih ili tehničkih prepreka... Jedino ograničenje reprodukciji i distribuciji i jedina uloga autorsko-pravne zaštite u tom kontekstu sastoji se u tome da se autorima osigura nadzor nad cjelovitosti vlastitog djela, kao i pravo da ih se na ispravan način citira."¹ Treba svakako naglasiti da se "otvoren pristup" zahtijeva samo za znanstvenu literaturu koju autori inače objavljuju, odn. daju na korištenje izdavačima i čitateljima bez ikakve novčane naknade. To su ponajprije recenzirani radovi iz znanstvenih časopisa, radovi u zbornicima, ali i svi nerecenzirani radovi koje znanstvenici žele učiniti *online* dostupnima. Za knjige koje autorima mogu predstavljati izvore prihoda kao i za ne-znanstvena djela ne traži se "otvoreni pristup". Važno je još napomenuti da autor uvijek mora dati svoj pristanak kako bi osigurao slobodnu dostupnost svoga rada.

Ovakvo određenje "otvorenog pristupa" izgrađeno je ponajprije kroz radove Stevana Harnada sa Sveučilišta u Southamptonu (od početka 90-tih nadalje), kasnije i još nekih autora, a zatim kroz nekoliko inicijativa koje su privukle pažnju svjetske znanstvene javnosti na prijelazu tisućljeća: SPARC (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition), OAI (Open Archives Initiative), Public Library of Science, BOAI (Budapest Open Access Initiative).

Strategija kojom se pokušava "osloboditi" znanstvena literatura dvojna je: s jedne strane nastoji se ustanoviti što veći broj elektroničkih arhiva u koje autori mogu sami pohranjivati svoje radove (nerecenzirane ili recenzirane inačice), a s druge strane, pokreću se novi časopisi s alternativnim modelima financiranja

(važno je da korisnici ne moraju plaćati pristup) ili se već postojeće časopise nastoji prevesti na paradigmu otvorenog pristupa.

Prvi veliki elektronički arhiv za razmjenu nerecenziranih (preprint) članaka utemeljen je još 1991. u području fizike. Danas ArXiv sadrži gotovo 250 000 radova, a prosječni dnevni broj pristupa iznosi oko 100 000. Po uzoru na ArXiv zasnivani su slični (tematski) arhivi i u drugim područjima znanosti, ali niti jedan nije dostigao njegov uspjeh. Preprint arhiv iz područja kemije, CPS – Chemistry Preprint Server, utemeljen je 2000., a danas nema niti 800 pohranjenih radova.

Web-sučelje Chemistry Preprint Servera
(www.chemweb.com/preprint)

Noviji trend danas je u svijetu ipak stvaranje institucijskih arhiva, koji prikupljaju čitavu znanstvenu produkciju nekog sveučilišta ili instituta, neovisno o području istraživanja. Primjenom OAI protokola omogućena je interoperabilnost takvih arhiva, pa je moguće s jednog mjesta pretraživati više pojedinačnih arhiva kao da se radi o jednom jedinstvenom globalnom virtualnom arhivu. Svoj interes u izgradnji takvih arhiva pronalaze i ustanove koje ih grade (jer time povećavaju svoju prisutnost na svjetskoj sceni i grade prestiž), ali i autori koji pohranjuju radove (time što je neki rad na internetu slobodno dostupan znatno se povećava njegova vidljivost, a time i utjecaj i citiranost).²

Druga mogućnost ostvarivanja otvorenog pristupa znanstvenim radovima jest objavljivanje u slobodno dostupnim časopisima. Radi se o časopisima koji čitateljima (odn. njihovim institucijama) ne naplaćuju pristup, već pronalaze druge izvore financiranja. To mogu biti prilozi različitih institucija-sponzora, reklame, donacije, ili naknade koje plaćaju autori da bi njihov rad bio objavljen u takvom časopisu (tzv. "author-pays model"). Primjeri komercijalnih izdavača koji uspijevaju poslovati na temelju takvih mehanizama su BioMed Central i Public Library of Science. U broju takvih časopisa prednjače biomedicinske znanosti, dok je broj otvoreno dostupnih kemijskih časopisa još uvijek relativno malen.

U idealnoj budućoj situaciji elektronički arhivi i slobodno dostupni časopisi nadopunjavat će se: pohranjujući svoj rad u arhivu autor ga može vrlo brzo učiniti vidljivim javnosti, a istodobno ustanoviti svoje prvenstvo. Istodobno može rad poslati i u časopis, koji zatim ispunjava svoju osnovnu funkciju: provođenje postupka recenzije, i time osigurava kakvoću rada.

Ipak, treba biti svjestan koje su prepreke ostvarenju takvog idealnog stanja. Mnogi veliki izdavači znanstvenih časopisa nisu spremni prijeći na model "otvorenog pristupa" i odreći se velikih prihoda. Mnogi od njih ne žele objaviti radove koji su već dostupni na internetu jer to smatraju prethodnom publikacijom (tzv. Ingelfingerovo pravilo) ili ne dopuštaju da se rad koji je objavljen u njihovom časopisu pohrani i u nekom slobodno dostupnom elektroničkom arhivu. Uređivačke politike spram takvih pitanja znatno se razlikuju, ovisno o kojoj se znanstvenoj disciplini radi (izdavači u fizici imaju najliberalnije stavove), kao i o tome radi li se o velikom komercijalnom izdavaču ili o malim neprofitnim izdavačkim kućama (znanstvenim udrugama, sveučilištima i sl.). Provedena istraživanja³ pokazuju da i među velikim

komercijalnim izdavačima postoje razlike. Npr. Elsevier i Blackwell dopuštaju da se samo nerecenzirana (preprint) inačica pohrani u elektronički arhiv, Springer dopušta pohranjivanje i preprint i postprint inačice, a Kluwer niti jedne. Treba još napomenuti da neki značajni specijalizirani kemijski izdavači (American Chemical Society, Royal Society of Chemistry) ne dopuštaju pohranjivanje niti preprint niti postprint verzije. S obzirom na tendencije koje su u svijetu zamjetne, a kojima se želi omogućiti što veća vidljivost i utjecaj znanstvenih informacija u budućnosti, takve će uređivačke politike najvjerojatnije biti revidirane. Najnoviji je izraz spomenute težnje Deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenom znanju koju su 22. listopada 2003. u Berlinu potpisale neke od najznačajnijih europskih znanstvenih institucija.⁴

Literatura:

1. Budapest Open Access Initiative: Frequently Asked Questions. 2003.
URL: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/boaifaq.htm>
(pregledano 5. listopada 2003.).
2. Lawrence, Steve. Online or invisible? / *Nature*. 411 (2001) 6837; str. 521.
3. The RoMEO Project (Rights Metadata for Open archiving). 2003.
URL: <http://www.lboro.ac.uk/departments/lis/disresearch/romeo/>
(pregledano 5. listopada 2003.).
4. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. 2003.
URL: http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf
(pregledano 5. listopada 2003.).